

Süli Attila

A SZABADSÁGHARC HŐSI HALOTTJA: ZABOLAI GRÓF MIKES KELEMEN EZREDES (1820–1849)

A székely eredetű Mikes család vagyonát és hírnevét az Erdélyi Fejedelemség időszakában alapozta meg. A zabolai ág 1696. május 4-én I. Lipót német-római császár és magyar király által grófi címet nyert. Tagjai a 18–19. században az Erdélyi Nagyfejedelemség vezető családjai közé tartoztak. Számos főkirálybíró, főispán, guberniumi tanácsos és egyéb vezető személyiség került ki a soraiból.¹ E neves ősökkel büszkélkedő család gyermekeként látta meg a napvilágot gr. Mikes Kelemen, a Háromszékhez tartozó Zabolán 1820. december 3-án. Szüleinek, gr. Mikes Mihálynak és br. Orbán Klárának két fiúgyermeke született: Kelemen és Benedek.²

A gyermek- és ifjúkor

Mikes Kelemen gyermekkoráról, neveltetéséről a források hiányában nagyon kevesen tudunk, az azonban feltételezhető, hogy az nem tért le a kor szak erdélyi arisztokratáinak életvitelétől. Túl sok gyermekkori otthoni élménye azonban nem maradhatott, mivel a szülei katonai pályára szánták, és 12 éves korában beírták a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémiára. Az intézmény a Habsburg-birodalom elit tisztképző felsőoktatási intézménye volt. A Theresianum Katonai Akadémiát, más néven Bécsújhelyi Katonai Akadémiát vagy Mária Terézia Katonai Akadémiát (németül: „Theresianische Militärakademie”) 1751. december 14-én Mária Terézia alapította. Az akadémia főépülete a bécsújhelyi várban található. A Theresianum Katonai Akadémia volt a világ első katonai akadémiaja, ahol 1867-ig az Osztrák Császárság, majd 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia tisztjeit képezték. Az akadémia által nyújtott képzés eredetileg tizenegy éves volt, amit csak fokozatosan csökkentettek három éves képzésre. Mikes Kelemen 1832. szeptember 6-tól 1836. augusztus 15-ig volt a Katonai Akadémia kadétja.³

A magyar és erdélyi fő- és középnemesi rétegek képviselői a 19. század elejétől, mivel a gazdálkodás kialakuló válsága folytán birtokaik már nem vagy csak részben biztosították megélhetésüket, nagy számban jelentkeztek a hadseregbe. Elhatározásuk döntő oka – a nemesi életforma katonai hagyományai mellett – gazdasági jellegű volt: a megélhetést keresték a hadseregben. Ám tömeges belépésük erősen felduzzasztotta a tisztikar számát.⁴

Mikes Kelemen tanulmányai befejezése után a 3. Könnyűlovasság ezredhez nevezték ki hadnagyi rendfokozatban, ahol 8 hónapot és 21 napot szolgált. 1837-ben áthelyezték a 4. (Sándor trónörökös nevét viselő) huszárezredhez.⁵

A császári hadsereg két haderőnemből állt: a szárazföldi hadseregből és a haditengerészetből. A szárazföldi hadsereg három fegyvernemből állt: gyalogság, lovasság, tüzérség. A lovasság könnyű- és nehézlovasságra tagolódott. A könnyűlovasságnak három csapatneme volt, amelyből az egyik, a huszárság 12 ezredből állt és teljesen magyarországi kiegészítésű volt. A dzsidások (más néven ulánusok) 4 ezredét Galíciából, míg a svalizserek 7 ezredét a birodalom minden területéből egészítették ki. A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi szolgálat és a portyázás, illetve az ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztálynak nevezték.

A 4. Sándor orosz trónörökös nevét viselő huszárezredet 1734-ben alapították, egy ideig a legvittebb huszár, Simonyi József volt a parancsnoka. Az alakulat 1823-óta Galíciában állomásozott, törzsállomása Tarnopolban volt. Tisztikarának jelentékeny része volt magyar származású. Az ezred tisztikarához tartozott a későbbi 1848-as tisztek közül Fackh József honvédtábornok, Pöltenberg Ernő tábornok aradi

¹ NAGY Iván 1860, VII, 473; PÁLMAJ József 1901, 305–307.

² NAGY Iván 1860, VII, 474; Gróf Mikes Kelemen életéről monográfia eddig nem született. Pozsony Ferenc róla készített életrajza az 1998. évi, sepesiszentgyörgyi EME-vándorgyűlés anyagaival jelent meg. (Lásd: POZSONY Ferenc 1999, 69–72.)

³ SVOBODA, Johann, 1894–1897, II, 37.

⁴ BONA Gábor 2000, 10.

⁵ KAW, *Qualifications-Listen*, 4. Husaren Regiment; KAW, *Grundbuchblätter*, 4. Hussaren-Regiment, Abgang Klasse I, 1841–1850, Heft 6, 71. A forrást Hermann Róbert bocsátotta a rendelkezésemre. Segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani.

vértanú sógora, Forster Antal nemzetőr alezredes, Schweidel József tábornok aradi vértanú és Forster Ernő nemzetőr őrnagy. A magyar honosok száma megközelítette az 50%-ot.

Az ezred szolgálata nem volt könnyű, mivel Galícia a lengyel mozgalmak miatt forrongó területnek számított. Ugyanakkor a helyőrségi szolgálat unalmas volt, csak az esetleges állomásváltások hoztak egy kis változatosságot. 1837-ben a huszárok az orosz területeken kitört pestisjárvány miatt kordont vontak a határon. 1838 júliusában a czortkóvi kerület parasztjai keltek fel földesuraik ellen, mire a főhadparancsnokság Tarnopol környékén vonta össze az ezred két osztályát. 1839 őszén előbb Lemberg (Lwów) környéki nagygyakorlaton, majd a Grodek környéki, három lovasezred által végrehajtott gyakorlaton vett részt az alakulat.⁶

Mikes Kelemen összesen 3 év, 8 hónapot és 21 napot volt császári katoná. A 4. huszárezrednél ebből két évet, 11 hónapot és 25 napot szolgált. Tiszti jellemzése szerint harctéri tapasztalatokkal nem rendelkezett, egészségi állapota beteges volt, ellenben kedélye vidám. Gyakorlatias gondolkodású és terhelhető volt. A polgári tudományok közül a földrajzban szerzett jártasságot, a magyar mellett még a német nyelvet beszélte. Hajlamos volt a költekezésre, ugyanakkor a szerencsejátékot kerülte. Legnagyobb hibájának azt tartották, hogy a feladata végrehajtására állandóan ösztönözni kellett. Előléptetésre csak a hibáinak kijavítása után javasolták.⁷ Mikes Kelemen 1841-ben végleg kilépett a császári hadsereg kötelékéből. Döntésének pontos okait nem ismerjük, azonban a jellemzése alapján feltételezhető, hogy a fiatal tisztek számára általánosan jelentkező problémák válhatták ki a lépését. A birodalom 1815. óta nagyobb háborút nem vívott, ennek következtében a hadsereg költségvetését megnyirbálták. A kezdő tisztek fizetése sok esetben még a szűkös megélhetést is alig fedezte, ugyanakkor a „békehelyőrségi” szolgálatban előmeneteli lehetőség alig adódott. A kilépett tisztek vagy gazdálkodtak birtokaikon, és bekapcsol-

lódtak a helyi politizálásba, vagy az állami és vármegyei közigazgatásba vállaltak hivatalt.⁸

A hadseregből történő kilépése után Mikes is hazatért Erdélybe, és a birtokán gazdálkodott. A liberális főnemesség képviselőjeként kapcsolódott be a megyei és országos politikai életbe. A kortárs Teleki Sándor jellemzése szerint Mikes „Kendeffy Ádám és Wesselényi Miklós iskolájából került ki, mely iskolának jellege volt: a férfiaság, hazaszeretet, bátorság és jellem.”⁹ 1844-ben házasságot kötött Mikó Róza grófnővel.¹⁰ 1848 márciusában Kolozs és Alsó-Fehér megye gyűlésein követelte reformokat és a Magyarországgal való unió kimondása érdekében az országgyűlés összehívását. Március 30-án Alsó-Fehér megye gyűlése egy küldöttséget menesztett gr. Teleki József kormányzóhoz, hogy az unió kimondása érdekében hívjon össze országgyűlést. A delegációnak Zeyk József, br. Splényi Mihály mellett Mikes is tagja volt.¹¹ Részt vett Kolozs vármegye április 3-án tartott gyűlésén, ahol liberális programot fogadtak el.¹² Tevékeny szerepet vállalt a kolozsvári nemzetőrség szervezésében, amelynek parancsnoka távoli rokona, gr. Mikes János lett, ezredesi rangban. Ő nemzetőr századosként a lovas század parancsnokságát vállalta el, ettől a beosztásától azonban rövidesen megvált, és helyét testvére, gr. Mikes Benedek töltötte be.¹³

A kolozsvári önkéntes lovasság szervezője

1848. július 11-én gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely egy önkéntes lovas csapat alakítására szólította fel Erdély lakóit.¹⁴ A szervezők „nyílt karokkal” vártak mindenkit, akik hajlandók voltak lovas katonaként szolgálni. Mikes és Bethlen még két hétig kívántak Kolozsváron maradni, és ez alatt a remélt egy századnyi létszámot elérni, ezután pedig oda indulnak harcolni, ahol a hazának arra szüksége van.¹⁵ A belépőknek le kellett tenni a katonai esküt a királyra és a magyar alkotmányra, innentől kezdődött a kiképzés első fázisa, a lótarás elsajátítása, és ettől kezdve kaptak az újoncok napidíját. Mikes és

⁶ HERMANN Róbert 1997, 8–10.

⁷ KAW, *Qualifications-Listen*, 4. Husaren Regiment.

⁸ BONA Gábor 2000, 11.

⁹ TELEKI Sándor 1958, 135.

¹⁰ PÁLMAJ József 1901, 307.

¹¹ SZILÁGYI Farkas 1998, 19.

¹² EGYED Ákos 1998, I, 57.

¹³ MOL, F 37, 2104, *Mikes János levele a főbíróhoz*, Kolozsvár, 1848. július 23. Melllette: *Groisz Gusztáv főbíró jelentése a Fő-kormányzókhoz*, Kolozsvár, 1848. augusztus 1. A forrást kivonatolva ismerteti: JAKAB Elek 1880, 243–244; EGYED Ákos 2001, 150–152.

¹⁴ A felhívást közli: *Kolozsvári Híradó*, 26. sz., 1848. július 14. Egy részét idézi: JAKAB Elek 1880, 310–311. Az ilyen jellegű

felhívás nem volt rendkívüli Erdélyben. A négy önkéntes honvédszázalaj szervezése például gr. Bethlen Olivérnek szintén a *Kolozsvári Híradó*-ban megjelent kiáltványára indult meg, aki a hónap közepéig mintegy 140 újoncot gyűjtött össze Kolozsváron, megteremtve ezzel a 11. honvédszázalaj alapjait. (SÜLI Attila 2004, 41.)

¹⁵ A szervezők megfogalmazása szerint: „legyen a mi kis seregünk egyik kis része a mostan alakuló hatalmas magyar hadseregnek”. (*Kolozsvári Híradó*, 26. sz., 1848. július 14.) Az alakulatot kezdetben kolozsvári önkéntes lovasságnak, majd Hunyadi- és Mátyás-husároknak nevezték. A köznyelvben azonban elterjedt a Kossuth-husár megnevezés is, utalva arra, hogy augusztusban Berenczey László az alakulatot Kossuth Lajos pénzügyminiszter megbízásából szervezte.

Bethlen – két közismert liberális főrend, akik egymással „benső barátságban éltek” – fellépésükkel Jakab Elek visszaemlékezése szerint „bűbájos hatással egyszerre lángra gyújtották a szíveket”.¹⁶ Koós Ferenc egykori Mátyás-husár így emlékezett parancsnokairól: „Őrnagyunk gr. Mikes Kelemen volt. Gr. Bethlen G. híres lovas volt, gr. Mikes is jól megülte a lovat; igen szép arcú és termetű férfi”.¹⁷

Már a szervezés kezdeti szakaszában is komoly problémát jelentett, hogy nem minden belépő rendelkezett saját hátsóval és lószerszámmal, így gondoskodni kellett ezek beszerzéséről. Ezen dolgot azonban nagyban megkönnyítette, hogy az erdélyi arisztokraták jó ménesekkel rendelkeztek, és kiváló lovak felajánlásával segítették a vállalkozás sikerét, mert számukra Mikes és Bethlen neve megfelelő garancia volt.¹⁸

Így az alapítók már július 12-én kiáltványt bocsátottak ki a nagyfejedelemség lakóihoz, amelyben a szabad lovas csapat részére lovak adományozására szólítottak fel.¹⁹

Mikes és Bethlen terveiről br. Vay Miklós királyi biztos – teljes pártfogása mellett – július 19-én értesítette gr. Batthyány Lajos miniszterelnököt, akinek nevében Mészáros Lázár hadügyminiszter július 24-én kelt válaszában már konkrét intézkedéseket fogantatosított.²⁰ A magyar kormányzat, amely az anyaországban, a kezdetekben pénzhány miatt elzárkózott a „lovas honvédcsoportok” szervezésétől, most egy kicsit engedékenyebbnek bizonyult.²¹ A kormány tehát a lovascsapat ügyét pártolta, de figyelmeztette a királyi biztost, hogy a szervezés minél kevesebbe kerüljön. Javasolta, hogy a nyeregzszereseket polgári felajánlásokból szerezzék be, és csak a hiányt pótolják a katonai készletekből. A felajánlott lószerszámo-

kat „békés időkben” vissza kell majd juttatni eredeti tulajdonosaiknak. Kifejezetten tiltották viszont az alakuló honvédszázalóaljakból való átlépést. Bár erre külön nem intézkedett, a csapat fegyverzetét a gyulafehérvári raktárból kívánták biztosítani, míg az élelmezésük költségeit, illetve a zsoldjuk kifizetését a kormányzat vállalta.²² Végül az alakulat szervezésével is megbízták Dobay Károly ezredest²³, aki a helyi sajtóban szótartot bocsátott ki a szabad lovas csapat népszerűsítésére.²⁴ A felhívásnak olyan átütő sikere lett, hogy sokan át akartak ide lépni az éppen ekkor szerveződő honvédszázalóaljaktól, de ezt Vay királyi biztos külön rendelkezésben tiltotta meg.²⁵

Az első eredmények biztatóak voltak, mert a csapat létszáma július végén már meghaladta a 70 főt, igaz, csak 49 lóval rendelkeztek.²⁶ A szervezők sürgették a királyi biztost, hogy ösztönözze a fegyver, egyenruha, nyeregzszeres kiutalását, illetve a zsold kifizetését. Ismételten kérték, hogy bocsásson ki rendeletet a törvényhatóságokhoz a lovak felajánlása tárgyában.²⁷ A törvényhatóságok területén a lovak begyűjtését és betanítását néhány esetben a toborzást végző katonai szervek is segítették.²⁸

A felajánlott lovakat Michael Graeser vezérőrnagy, kolozsvári dandárparancsnok felügyelte, aki ezek gondozására egy tizedest és két közlegényt vezényelt ki a sorkatonaság állományából. Graeser júliusban kelt levelében kéri a királyi biztost, hogy a lovak élelmezéséről és a katonák napidíjáról gondoskodjon, illetve gr. Mikes Benedeket nevezze ki maga mellé segédnek. A lóállományt a kezelők a selejtezés után két részre osztották: a tüzérségre részére és a szabad lovas csapat számára kiutalandókra. Minden három ló ápolásához egy polgári lovasbiztosítást igényelték napidíjjal.²⁹ Augusztusban a felajánlott lovakat tehát

¹⁶ JAKAB Elek 1880, 311. Mikes és Bethlen jellemzését lásd: JAKAB Elek 1880, 308–310; CZETZ, Johann 1850, 374–375. és 377–378; PÁLFFY János 1939, I, 85. Az esküt sokan a helyi Biasini-szálloda egyik szobájában tették le. (IMREH Sándor 2003, 38.)

¹⁷ KOÓS Ferenc 1890, 179.

¹⁸ Például gr. Béli Ferenc Doboka megyei főispán a csapat számára négy hátsólova és 60 székér szénát ajándékozott. Példáját Doboka megyében többen is követték. (*Kolozsvári Híradó*, 29. sz., 1848. július 20.; JAKAB Elek 1880, 311.) Gr. Teleki Domokos az erdélyi arisztokratákat lovak felajánlására szólította fel, ő maga pedig három teljesen felszerelt lova ajánlott fel. (*Kolozsvári Híradó*, 12. sz., 1848. június 20.)

¹⁹ MOL, R 31, 6. csomó, Szn. „Tisztelt barátunk és honfitársunk megszólításával!” Téves dátummal közli: KÓVÁRI László 1861, XL. sz.

²⁰ SZÓCS Sebestyén 1972, 154; URBÁN Aladár 1999, I, 883. sz.

²¹ URBÁN Aladár 1973, 245. A Hajdú-kerület, Bihar és Szabolcs megyék nagy lovas tradíciókkal rendelkező lakosai akartak elsősorban „lovas honvédeként” szolgálni.

²² A miniszterelnök Vay királyi biztoshoz írt válaszlevelét közli:

Kolozsvári Híradó, 36. sz., 1848. augusztus 1. Mellette Mikes és Bethlen felhívása: Az önkéntesek jelenjenek meg Kolozsváron a cukorgyárnál.

²³ BONA Gábor 2000, 307–308.

²⁴ URBÁN Aladár 1999, I, 883; JAKAB Elek 1880, 312; *Kolozsvári Híradó*, 39. sz.

²⁵ *Ellenőr*, 51. sz., 1848. augusztus 1.

²⁶ A hivatalos létszámkimutatás szerint a csapat létszáma augusztus 8-án 40 fő, augusztus 16-án 71 fő volt. (MOL, H 92, 3173/N6.)

²⁷ MOL, H 113, 317. gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely levele, Kolozsvár, 1848. július 27. A királyi biztos átiratára gr. Mikó Imre kijelentette, hogy a kérdéses rendeletet már július 15-én kibocsátotta az összes törvényhatósághoz. (MOL, H 113, 413, Gr. Mikó Imre levele, Kolozsvár, 1848. július 31.) Ennek hatására Alsó-Fehér megye közönsége például 33 lova ajánlott fel. (*Kolozsvári Híradó*, 1848, 41. és 50. számok.)

²⁸ Pl. Alsó-Fehér megyében Szui Pál székely huszár százados. (SZILÁGYI Farkas 1898, 85.)

²⁹ MOL, H 113, 406. Természetesen a tüzérségi lovak erőteljesebbek voltak, igénybevételük miatt nagyobb élelmezést is igényeltek.

beosztották a lovassághoz és a szerveződő honvédtüzérséghez, az alkalmatlanokat pedig – Graeser vezérőrnagy beleegyezésével – értékesítették. Az ebből befolyt összeget, illetve az ifj. Kemény István³⁰ főispán által gyűjtött 1084 forintot és a magánszemélyek által felajánlott adományokat a csapat felszerelésére fordították. A felajánlott lovak száma szeptember első felében már meghaladta a 160-at.³¹

Dobay ezredes a királyi biztos rendelkezésére augusztus elején összeírta a szabad lovas csapat (egy század) részére igényelhető fegyvereket és felszerelési cikkeket Gyulafehérváron,³² ezek kiutalása azonban nehézkesen történt.³³ A csapat felfegyverzését Vay királyi biztos útmutatásai alapján a Gubernium koordinálta.³⁴ A miniszterelnök augusztus 21-én újabb átiratában sürgette Mészáros hadügyminisztert, hogy Gyulafehérvárról azonnal adjanak át egy század huszár számára szükséges nyeregszerszámot, kardot és pisztolyt, ellenben a karabélyt nem tartotta szükségesnek.³⁵ A sürgetés nyomán szeptemberben mintegy 60 fő részére adtak át nyeregfelszerelést, kardokat, 150 db karabélyt és pisztolyokat a katonai készletekből. A szállítmányt megerősített fedezettel kellett Kolozsvárra hozni, mert elterjedt egy álhír, hogy a román felkelők útközben le akarják azt foglalni.³⁷ A rendelkezésünkre álló adatok szerint a karabélyok nem tartoztak a Mátyás-huszárok fegyverei közé, pedig az a lovasság egyik alap-lőfegyvere volt. Annak ellenére sem, hogy az osztály kezelésében még november elején is jelentős számú kovás karabély volt,³⁷ melyeket végül Vay királyi biztos rendelkezésére az erdélyi nemzetőrsegeknek adtak át. Mikes Kelemen ezredes indoklása szerint nincs felsőbb rendelkezés, hogy a Mátyás-huszároknak a kardon és két pisztolyon kívül karabélyuk is legyen.³⁸

Noha a felszerelés augusztusban csak hiányosan állt rendelkezésre, a kiképzést meg kellett kezdeni. A lovas önkéntesek szállása Kolozsváron, a Külmagyar utcában, a Cukorgyárban³⁹ volt, amelynek istállója 152 ló befogadására volt alkalmas, tehát nagyjából megfelelt egy század igényeinek.⁴⁰ A leendő huszárok itt laktak, míg Mikes és Bethlen, valamint a tisztek

egy része a városban.⁴¹ Szalai Elek Küküllő vármegyei gazdatiszt, aki az összes pénzén egy lovat vásárolt, már július első felében Kolozsvárra érkezett, és beállt önkéntes lovagnak. Amikor a Cukorgyárhoz érkezett, már harminc újonc volt ott, köztük Jakab Elek, Kővári László, a későbbi híres történetírók, Szerdahelyi Kálmán színész⁴², de a többség mágnás ifjú. Jakab Elek visszaemlékezése szerint a felvétele az alábbi jelenet szerint történt: „Isten hozott – mondta Mikes –, örömmel látunk sorainkban. Fiúk! – szolt a környezetéhez – ma jó napunk van; örvendjete. Már van, aki megírja a históriánkat, ha ugyan valami abba valót és megírásra érdekelt majd viszünk végbe”.⁴³ Akinak csak módja volt, „saját költségén csináltatott magának uniformist”. Később számos guberniumi és megyei tisztviselő, kereskedő, kézműves és földműves is csatlakozott a századhoz, ahol kizárólag a magyar elem dominált.⁴⁴ A szervezők és az állomány között szoros és bensőséges kapcsolat alakult ki. Erről Szalai Elek így emlékezett: „A piacon járva valami gyönyörű görögdinnyét láttam, megvettem három gyönyörű példányt, fiákerbe tettem, levittem Julcsához. Itt kíváncsi megjegyezni, hogy Julcsa egy igen szelíd becsületes leány volt, anyja vendéglősné a Cukorgyárhoz közeli utcaszegleten, s így ragadott e név reá. É nap éppen jártatni mentünk, tudtam, hogy ilyenkor rendszeren Julcsánál szoktak vacsorálni a tisztek, s többen. Este későn jöttem haza a lovaglásból, már sötét volt, azonnal fel Julcsához vacsorára. Gr. Mikes Kelemen, gr. Bethlen Gergely az asztalfőn ültek, s így tovább, én az asztal végén. Vacsora közben kezemet mellemre teszem, ahol tárcám szokott állani. Zavarba jövök, amit Mikes észrevesz, mivel felkeltem, bocsánatot kértem, hogy az asztalt elhagyhassam. Kérdezi, mi baj, mondom elvesztettem tárcámat. Mi lehetett tartalma, mondom vagy százharminc forint. Azonnal megyek a Cukorgyárba, ahol lovamról leszállottam, s ott megtaláltam tárcámat. Visszajövet, rögtön észrevette Mikes. Kérdezi, megtalálta, meg, mondom, adja ide, kéri a tárcámat, aminek megszámlálva százharminchért forintot talált. Visszaadta a tárcámat, s vigyázzon tárcájára, mert egy huszárnak kár lenne ennyi pénzt elvesz-

³⁰ Alsó-Fehér vármegye főispánja.

³¹ MOL, F 37, 2439, *Bethlen Gergely levele*, Kolozsvár, 1848. szeptember 11.

³² MOL, H 113, 435, *Dobay ezredes levele*, Kolozsvár, 1848. augusztus 4.

³³ MOL, H 92, 3144/nő.

³⁴ MOL, H 92, 2732/Nő., *Dobay ezredes a miniszterelnöknek*, Kolozsvár, 1848. augusztus 10.

³⁵ URBÁN Aladár 1999, II, 1040. sz. Dobay augusztus végén a növekvő létszám miatt már 120 fő részére igényelt fegyvert és felszerelést. (MOL, H 113, 722, 1848. augusztus 24.)

³⁶ SZALAI Elek 1993, 150.

³⁷ A Gyulafehérvárról kiutalt 150 db karabélyon kívül még az október végén lefegyverzett egy század Max-svalizsér karabélyai

voltak az osztály birtokában, Bíró Lajos főhadnagy kezelésében. (MOL, H 113, 2062.)

³⁸ MOL, H 113, 2062.

³⁹ A cukorgyár – 1837-ben a Cukorgyár Társulat létesítette, de cukrot itt nem állítottak elő – nagy telke miatt sok ember befogadására volt képes.

⁴⁰ JAKAB Elek 1880, 311.

⁴¹ Uo., 331.

⁴² BONA Gábor 1998, III, 266.

⁴³ JAKAB Elek 1880, 320.

⁴⁴ *Magyar Polgár*, 1882, 53. sz.; IMREH Sándor 2003, 44. és DERCSÉNYI Kálmán é. n., 14. Az idegen hangzású neveket sok esetben magyarosították.

teni. Ekkor megszólította Julcsát, és az asztalon lévő üvegeket borral megtöltette saját kontójára örömébe. Vacsora után felhozták a pompás görögdinnyét, ami éppen rendelve nem volt, erre kérdezte gróf Mikes, hát mi ez Julcsa, ezt ki rendelte, Julcsa: nem tudom, hogy nevezzem, nem tudom a keresőnek vagy megtalálónak (köszönhető-e).⁴⁵

A kolozsvári szabók, cipészek, szíjgyártók az önkéntes lovasok számára mérsékelt díj ellenében készítették el az egyenruhát és a nyeregzserszámot, míg a kereskedők az ehhez szükséges anyagot jelképes áron biztosították.⁴⁶ Az ezred egyenruhája egyébként sűrű színű volt, piros csákoval és piros színű gombokkal.⁴⁷ Erről az egykori Mátyás-husár Jakab Elek így emlékezett: „Egyenruhájok: vörös csákó gazdag vitézkötéssel s fekete lófark bokkrétával, világos sűrű posztó magyarka, makkos gombbal, vörös zsinórkötéssel, pantalon nadrág hasonló zsinórral; fegyverzetök: gyöngén meggörbédte kard és pisztoly”.⁴⁸ Csak a csákokat kapták készen, amelyekhez Marosvásárhelyen készítettek rózsát. Ebből azonban nem jutott mindenkinek, így sokan csak piros színű sapkát viseltek. A szabóktól megrendelt egyenruhák augusztus végén készültek el, így az újoncok most már elmondhatták magukról, hogy „tényleg magyar huszárok vagyunk”.⁴⁹

A szerveződő osztály részére még augusztus 4-én őrnagy kinevezését ígérte a hadügyminiszter.⁵⁰ Augusztus 23-án a honvédszászlóaljkat szervező Dobay ezredes kérte az Országos Nemzetőrségi Haditanács-tól Mikes Kelemen főszázadosi, Bethlen Gergely alszázadosi és Bíró Lajos főhadnagyi kinevezését.⁵¹ A századok tisztikara szeptember közepén az alábbiak szerint alakult:

- osztályparancsnok: gr. Mikes Kelemen őrnagy.
- 1. század: gr. Bethlen Gergely kapitány, parancsnok.
- Kovács János főhadnagy⁵²
- Bíró Lajos főhadnagy⁵³
- 2. század: Macskási Antal kapitány, parancsnok.
- Makray László főhadnagy.⁵⁴
- Komáromi György⁵⁵ főhadnagy.⁵⁶

Az osztály állománya november közepén 300-ra nőtt,⁵⁷ elérve ezzel a rendszeresített létszámot.

1848 szeptemberében Berzenczey László maroszéki képviselő – Kossuth Lajos pénzügyminiszter 1848. augusztus 17-én kelt rendelete alapján – egy olyan szabadcsapat alakítására kapott megbízást a székelység köréből, amely egy huszárezredből, egy gyalogos zászlóaljból, tüzérségből és egy kisebb műszaki egységből épült volna fel. Berzenczey a Mikes Kelemen és Bethlen Gergely által szervezett egységet is be akarta integrálni a lovas csapatába. Azonban Berzenczey újoncai részt vettek a marosvásárhelyi zavargásokban, fegyelmük helyreállítására a város gr. Mikes Kelemen őrnagy segítségét kérte Vay királyi biztostól. Erdélyben Mikest tekintették az alakulat legnagyobb tekintélyű tisztjének, aki hírnevét a kolozsvári osztály megszervezésével alapozta meg. Vay királyi biztos is benne látta azt a személyt, aki képes a székelyföldi osztályoknál rendet teremteni, így őt kívánta az egész ezred parancsnokává kinevezni. Vay pozícióját nagymértékben erősítette, hogy Batthyány miniszterelnök szeptember 23-án felruházta őt a törzstisztek és parancsnokok ideiglenes kinevezési jogával. Vay, élve a törvény adta lehetőséggel, azonnal kinevezte Mikest az alakulat ideiglenes parancsnokává.⁵⁸ Ezt a tényt Mikes két nap múlva hivatalosan is Berzenczey tudomására hozta. Mint a „Királyhágón innen alakulandó önkéntes csapat parancsnoka” kérte a kormánybiztost, hogy a székelyföldi négy osztály állapotjelentését küldje meg számára. Emellett kérte azt is, hogy minden kinevezést közöljenek vele, és a rendelkezésre álló pénzt küldjék el számára. A szervezés sikere érdekében azonban együtt kívánt működni Berzenczeyvel. Mikes kinevezésének hírére Berzenczey azonnal visszavonulással fenyegetőzött. Hivatkozott korábbi felhatalmazásaira, melyeket augusztus végén a pénz- és hadügyminisztertől kapott. Afelől kétséget sem hagyott, hogy a szervezést és a csapat irányítását a továbbiakban is a saját kezében kívánja összpontosítani. Berzenczey a Mikes kinevezése miatti panaszát nemcsak a királyi biztoshoz, hanem a hadügyminisztériumhoz is eljuttatta. Szeptember 24-én kelt levelében tájékoztatta a minisztériumot, hogy a szabad lovas csapat szervezését sikerrel folytatja, rövidesen felkül-

⁴⁵ SZALAI Elek 1993, 152.

⁴⁶ JAKAB Elek 1880, 327.

⁴⁷ KEDVES Gyula 1992, 38. BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző 1986, 131.

⁴⁸ JAKAB Elek 1880, 384. Idézi: BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző 1986, 129. Vö.: KOÓS Ferenc 1890, 178; DGMgy, *Dercsényi László visszaemlékezései*, 1. ív.

⁴⁹ DGMgy, *Dercsényi László visszaemlékezései*, 2. ív.

⁵⁰ MOL, H 113, 494.

⁵¹ MOL, H 92, 3144/Nö.

⁵² BONA Gábor 2008, I, 589–590.

⁵³ Uo., 120.

⁵⁴ BONA Gábor 2000, 492.

⁵⁵ BONA Gábor 2008, I, 569. Komáromi először a székelyföldi osztályok egyikénél kívánt szolgálni, áthelyezését azonban Berzenczey, aki fő szempontnak a „katonai jártasságot és népszerűséget” tartotta, nem támogatta, így az illető kolozsvári osztályhoz került. (MOL, H 113, 973, *Berzenczey levele*, Marosvásárhely, 1848. szeptember 5.)

⁵⁶ MOL, H 113, 1290. Más forrásból közli: MOLDOVAN, Peter 2007, 189–190.

⁵⁷ MOL, H 113, 2140, *Gr. Karacsay Sándor élelmezési biztos jelentése*, Kolozsvár, 1848. november 12.

⁵⁸ MOL, H 113, 1140. A kinevezés véglegesítését október 28-án kérte Vay a hadügyminisztertől. (MOL, H 113, 1744.)

di az általa kinevezésre javasolt tisztek névsorát és a pénzügyi számadásait. Kérte, hogy minden századhoz a székely határőrezredekéből küldjenek tiszteket és altiszteket, az osztályparancsnok őrnagyokat ő már kiválasztotta. Az alakulat parancsnokának továbbra is Forró Elek kapitányt javasolta, aki „nagy becsben áll a székelyek előtt”. Véleménye szerint nagy problémát jelent, hogy gr. Mikes Kelemen őrnagy és kolozsvári osztályparancsnok az egész alakulat fejének képzeletét magáé. Bár ő mélyen tiszteli Mikes hazafiságát, de álláspontja szerint az őrnagy egy kombinált sereg vezetésére nem alkalmas. Nyíltan kijelentette: „Ily okoknál fogva előre mondhatom, hogy a 4 székely osztály tí. 8 század semmiesetre sem gr. Mikes Kelemen alá – ki egy lemondott főhadnagyból leve őrnagy – nem veti magát”.⁵⁹

A Berenczey mellett katonai tanácsadóként funkcionáló Gál Sándor százados⁶⁰ is kemény hangú levélben hívta fel Mikes figyelmét arra, hogy ő csak őrnagy, és csak annak az alakulatnak a parancsnoka, amely élére ki van nevezve, vagyis csak a kolozsvári osztályé.⁶¹

Álláspontom szerint Mikes joggal tekintette magát az alakulat parancsnokának. Egyrészt a szeptember 23-án a parancsnoki kinevezési jogkörrel felruházott Vay királyi biztos őt nevezte ki, másrészt ő volt az alakulat rangidős tisztje.⁶² A császári-királyi soralakulatoknál és a honvédelalakulatoknál a vezetői jogkört kinevezett parancsnok hiányában mindig a rangidős tiszt gyakorolta.

Mikes Kelemen szerepe Erdély önvédelmi harcában 1848-ban

Szeptemberre az erdélyi belpolitikai helyzet kiéleződött. A szeptember 15–27-i balászfalvi román nemzeti gyűlés szervezői a román nép nevében fegyverbe szólították a románokat. Praefecturáknak

nevezett körzetekre osztották Erdélyt, és ezek mind-egyikében egy légiót állítottak fel, élén a prefekttel. A falvak lakosságát egy-egy obsitos katona irányítása mellett képezték ki.⁶³ Október elején Puchner főhadparancsnok – gr. Latour osztrák hadügyminiszter október 2-án kelt rendelete értelmében – egész haderejét, mintegy 12 000 főt, a szász városok körül összpontosította.⁶⁴ A magyar kormányzat az önkéntesek és nemzetőrök segítségével próbálta meg a román mozgalmakat megtörni.⁶⁵

Ettől az időszaktól kezdve a kolozsvári védsereg⁶⁶ a románok lázadása miatt állandó készültségben volt.⁶⁷ A rendszeres őrjáratok során a Mátyás-huszárok sok menekültet kísérték be a városba,⁶⁸ egyre sűrűbben csapva össze a román felkelőkkel. Kolozs vármegye alsó kerületében és a Mezőségben az Alexandru Bătrâneanu prefektus szervezkedése következtében a közigazgatás lényegében megszűnt, ami a Guberniumot is cselekvésre készítette.⁶⁹ Október 11-én a 11. honvédszázalaj 2 százada (Alsó Sándor százados) és 50 Mátyás-husár (Bethlen Gergely kapitány) szállt ki Baré és Katona községekbe a lázadás elfojtására. A felkelőket lefegyverezték, összesen 110 lándzsát, pisztolyokat és egyéb fegyvereket zsákmányoltak. A környező falvakból harangzúgásra összefutó felkelőkkel Bethlen lovasai összecsaptak, és nyolc fő életét vesztette. Bătrâneanut és a vele együtt elfogott Vasile Simonis prefektet Kolozsvárra kísérték,⁷⁰ ahol másnap rögtönítelő bíróság elé kellett állították, és ennek ítélete alapján 13-án délelőtt kivégezték őket.⁷¹

Október 28-án 50 Mátyás-huszárt és 200 honvédet (11. honvédszázalaj) rendeltek ki gr. Karacsay Sándor polgári biztos mellé, hogy a Mezőség falvaiban a fegyvereket beszedje a román felkelőktől.⁷²

Október végén a Kolozsváron állomásozó 3. Ferdinánd Miksa ezredbeli svalizsárszázad⁷³ – a Puchner-től kapott parancs értelmében – Nagyszebenhez akart

⁵⁹ MOL, H 75, 7997/1848.

⁶⁰ BONA Gábor 2000, 158–159.

⁶¹ MOL, H 113, 1132.

⁶² Mikes már szeptember közepétől megerősített őrnagy és osztályparancsnok volt. (BONA Gábor 2000, 517–518.)

⁶³ MISKOLCZY Ambrus 1988, 1395; EGYED Ákos 1997, I, 238–240.

⁶⁴ GELICH Rikárd 1882–1889, I, 258–260. A három székely határőrezred kivételével.

⁶⁵ MISKOLCZY Ambrus 1988, 1399.

⁶⁶ Ez a védsereg az alábbi alakulatokból állt: egy osztály Mátyás-husár, 11. honvédszázalaj és a nemzetőrség. Az utóbbi egy gyalogos zászlóaljából, egy lovas és egy vadászszázadból állt. A városban állomásozó soralakulatok többsége (51. Károly Ferdinánd gyalogezred egy zászlóalja, a 3. Ferdinánd Miksa főherceg könnyűlovas-ezred egy százada) egyre ellenségesebben viszonyult a magyar kormányzathoz.

⁶⁷ IMREH Sándor 2003, 50–51.

⁶⁸ Uo., 57. Vö.: A város határában lévő fogadóhoz fél század hon-

védet és 12 Mátyás-huszárt rendeltek ki őrszolgálatra. (MOL, H 113, 1993, *Rendelet Cseréy Ignác alezredeshez és Kolozs vármegye főispánjához.*)

⁶⁹ A mozgalomról Szék városa hivatalosan is értesítette a Főkormányzatot.

⁷⁰ A kísérő honvédek és a polgárok állandóan inzultálták őket, ennek következtében a prefektusok megsérültek.

⁷¹ EGYED Ákos 1998, I, 184–186; KÁDÁR József 1890, 99–100; SZALAI Elek 1993, 151–552; IMREH Sándor 2003, 46; DERCSÉNYI Kálmán é. n., 20; KOÓS Ferenc 1890, 179–180, VARGA János – MISKOLCZY Ambrus 1988.

⁷² MOL, H 113, 1735, *Rendelet Cseréy Ignác alezredeshez és gr. Mikes Kelemen őrnagyhoz*, Kolozsvár, 1848. október 28.

⁷³ Az ezred 2. őrnagyi osztályának 2. százada. (MOL, H 113, 572, *Szabó József tartományi biztos levele*, Kolozsvár, 1848. augusztus 17.) A század viszonya október közepén már annyira megromlott a Mátyás-huszárokkal, hogy Baldacci kérte Vay királyi biztost, hogy a svalizsereket vezényelje el a városból. (MOL, H 113, 1523.)

vonulni. Ez azt is jelentette egyben, hogy a magyarság önvédelmi harcát nem volt hajlandó támogatni, így felmerült, hogy a századot le kellene fegyverezni, és a zsákmányolt fegyverzettel és nyeregszerszámmal a Mátyás-huszárok hiányát csökkenteni. A terv „ötletgazdája” Makray kapitány volt, de tudott róla Mikes őrnagy is, azonban Vay királyi biztost már nem avaták be.⁷⁴ A kolozsvári nemzetőrség, a 11. honvédszászlóalj és a Mátyás huszárok a kaszárnya elé vonultak.⁷⁵ Az akciót br. Vay Miklós királyi biztos tudta nélkül hajtották végre.⁷⁶ A meglepett századot ebédelés közben lefegyverezték, és a Mátyás huszárok birtokába 115 ló és ugyanennyi ember felszereléséhez szükséges fegyver és eszköz jutott.⁷⁷ A lefegyverzett század közlegényei kötelezték magukat, hogy többet a magyar alkotmány ellen nem harcolnak.⁷⁸ A lefegyverzésben aktívan résztvevő Imreh Sándor így emlékezett a történetekről: „Az úgynevezett Topler-fogadó és Külső-Magyar utca közt volt akkoriban egy lovas kaszárnya; egy század svalizsér tanyázott ott. Ezt a lovas kaszárnyát gyalogságunk körülvette. A svalizsérok künn az udvaron üldögéltek szanaszét, s éppen étkeztek, ki-ki a maga pléhedényéből, egész nyugalommal. Semmi rosszat sem gyanítottak. Amidőn a laktanya körül volt véve, gróf Mikes Kelemen őrnagyunk így szólt hozzánk felemelt fővel, parancsolólag: – Bajtársak! Menjetek be az istállóba, s a lovakat, lószerszámokkal együtt vezessétek ki, úgy a kardokat és lőfegyvereket is mind vegyétek el a svalizséroktól, akik közül ha valaki ellenkezni merészkednék, azonnal főbelövetem! Nem telt bele egy negyedóra, s már birtokában voltunk

mindennek, s egész nyugalommal távoztunk. Nem ellenkezett senki.

A lovatlan búslakodó svalizsérok egy néhány hétig Szamosfalván tanyáztak, aztán kivonultak az országból – tudomásom szerint – Galíciába.”⁷⁹

Ugyanebben az időszakban kerültek összeütközésbe a Mátyás huszárok a Hannover-huszárokkal⁸⁰, akiknek Zilahon, Désen és Kolozson volt raktáruk. Innen a felszerelést Puchner főhadparancsnok utasítására Nagyszebenbe akarták szállítani⁸¹. Azonban Makray László kapitány Kolozsnál a századával tartóztatta őket. Közülük a későbbiek folyamán többen is átléptek a Kossuth-lovagokhoz, de a tisztjeik erre nem voltak hajlandók.⁸²

Október 18. óta Erdély ostromállapotban élt. Puchner főhadparancsnok kiáltványban jelentette be, hogy saját kezébe veszi a tartomány kormányzását, a nemzetőrséget saját parancsai alá rendeli, a honvédtoborzást leállítja, a rendelet megszegőit haditörvényszék elé állítja.⁸³ A főhadparancsnok a magyar helységek nemzetőrségeinek lefegyverzésében igénybe vette a román bizottságok segítségét, akik sok helyen módszeresen legyilkolták és kifosztották a magyar lakosságot.

A Mátyás-huszárok egy százada október 20-tól részt vett a Nagyenyed környéki harcokban gr. Bethlen Gergely százados vezetésével. Meghatározó szerepet játszottak a csombordi és nagylaki győzelmek kivívásában. Október végén azonban a román felkelők támogatására császári soralakulatok érkeztek, így Bethlen százados segítséget kért Vaytól.⁸⁴

⁷⁴ Ennek az is oka lehetett, hogy október 27-én a tordai nemzetőrök lefegyvereztek egy század Károly Ferdinánd-gyalogságot (2. zászlóalj. 9. század), a királyi biztos felháborodottan követelte a fegyverek visszaadását őrnagyuktól, br. Kemény Farkastól. (ORBÁN Balázs, 1986, I, 519–520; MOL, H 113, 2025, *Vay Miklós levele a tordai honvédelmi bizottmányhoz*, Kolozsvár, 1848. november 8.) Ugyanakkor más helyen Orbán Balázs a maroszszéki mozgó nemzetőrségnek tulajdonítja a Károly Ferdinánd-század lefegyverzését. (ORBÁN Balázs, IV, 166.) Vö. MAENDL, Maximilian 1899, 301.

⁷⁵ IMREH Sándor 48. Pontosabban a Cukorgyár épületéhez, amely a Mátyás-huszárok és a svalizsérek közös szálláshelye volt. (MOL, H 113, 1825.)

⁷⁶ DERCSÉNYI Kálmán é. n., 21–22; *Siebenbürger Bote*, 119. sz., 1848. november 6. Az eseményre október 27-én került sor. (THÜRHEIM, Andreas 1860, 168; MAENDL, Maximilian 1899, II, 301.) A lefegyverzés során a Mátyás-huszárok sok esetben a svalizsérek egyenruháit és személyes iratait is elvették. (MOL, H 113, 1825.)

⁷⁷ DERCSÉNYI Kálmán é. n., 23; DGMgy, *Dercsényi László visszaemlékezései*. A svalizsérek fegyverzete csak abban különbözött a huszároktól, hogy ők szablya helyett az 1824M lovassági pallost, csákó helyett pedig sisakot viseltek. A lószerszám csak a kengyel formájában tért el. (KEDVES Gyula 1992, 34.); A zsákmányolt karabélyokat azonban nem a Mátyás-huszárok, hanem a tordai és a Doboka megyei nemzetőrök kapták meg. (MOL, H 113, 1902.

és 1929.) Puchner altábornagy a svalizsérek lefegyverzése miatt vett ki Kolozsvárra hadisarcot. (KÖVÁRI László 1861, LXVIII. sz., *Puchner levele br. Wardener tábornokhoz a Kolozsvár elfoglalása után követendő eljárásról*, Nagyszeben 1848. november 17.)

⁷⁸ MOL, H 113, 1740, *Vay levele az Országos Honvédelmi Bizottmánynak*, Kolozsvár, 1848. október 28. Ebben a levélben a királyi biztos azt állítja, hogy a század lefegyverzését ő rendelte el, és a tettért vállalta a felelőséget.

⁷⁹ IMREH Sándor 2003, 48.

⁸⁰ A 2. (Hannover) huszárezred ekkor a Délvidéken harcolt a szerb felkelők ellen. Az alakulat hadkiegészítési területe Erdély volt.

⁸¹ Mintegy 180 lovat és 45 szekér felszerelést.

⁸² DERCSÉNYI Kálmán é. n., 19; SZALAI Elek 1993, 149. Dercsényi Kálmán és László idézett művében 30–40, míg Bíró Lajos 12 átlépett Hannover-huszárról tud. Csak érdekességként említem meg, hogy Szalai Elek szerint a svalizsérek zenekarának hat trombitása önként lépett át a Mátyás-huszárokhoz. (SZALAI Elek 1993, 152.) Szintén Kolozsnál foglalták le a Mátyás-huszárok azt a 71 remonda lovat, melyet a Hannover-huszárok részére gyűjtöttek, és Puchner titkon Nagyszebenbe akarta vitetni. (DRAGOMIR, Silviu 1946, 140, *Vay Miklós levele az Országos Honvédelmi Bizottmánynak*, Kolozsvár, 1848. október. 26.)

⁸³ A proklamációt közli: KÖVÁRI László 1861, XLVII. sz.; KOVÁCS Endre 1979, 18.

⁸⁴ SZILÁGYI Farkas 1898, 171–175. Vö. MOL, H 113, 1758, *Gr. Bethlen Gergely százados levele*, Nagyenyed, 1848. október 28.

Vay királyi biztos további erősítésképpen a 11. honvédszászlóalj két századát Bittó Károly százados vezetésével, 100 Mátyás-huszárt⁸⁵ és a Torda és Egerbegy között gyülekező, Torda megyei és aranyosszéki nemzetőrség⁸⁶ egy részét rendelte a város megerősítésére.⁸⁷ Egyben kinevezte gr. Mikes Kelemen őrnagyot a Nagyenyeden és környékén összevont csapatok parancsnokává,⁸⁸ aki az irányítást november 4-én vette át, és egyben kihirdette a haditörvényeket is.⁸⁹ Mikes parancsnoki jogkörét azonban Pócsa János őrnagy⁹⁰, a székely huszárok osztályparancsnoka kétségbe vonta, mivel ő régebb óta viselte az őrnagyi rendfokozatot, tehát ezáltal a rangidősség szabálya sérülést szenvedett. A vitát végül is Mikes ezredesi kinevezése oldotta meg.⁹¹ Mikes előléptetésével egyidejűleg Bethlen Gergelyt kinevezték őrnagynak⁹² és osztályparancsnoknak. Az utóbbi megüresedett századparancsnoki helyére Horváth Miklós⁹³ főhadnagyot, a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezred szakaszparancsnokát javasolták századosi rendfokozattal, mivel Horváth elhagyta a magyar kormányzattal szembe forduló alakulatát. Mikes ezredes ajánlása szerint benne az „ezred mintegy tanult tisztben igen sokat nyerne”.⁹⁴

Mivel a székely tábor széthullott a marosvásárhelyi ütközetben⁹⁵, jelentős császári erők szabadultak fel. Ekkor érkezett meg Nagyenyedre segítségképpen a Vay által küldött két háromfontos ágyú a Mátyás-huszárok fedezete mellett.⁹⁶ November 7-én a császári katonaság és a felkelők közeledtének hírére egy erős őrzőjáratot küldtek ki Tövis irányába, amely megerősítette az eddigi híreket.⁹⁷ Ezen a napon megérkezett

a marosvásárhelyi vereség híre is. A rögtönzött haditanács mérlegelte a kilátásokat, és a város feladása mellett döntött.⁹⁸ Emellett megérkezett Vay királyi biztos rendelete Mikes ezredeshez, hogy a véderő Tordán át húzódjon Kolozsvárra.⁹⁹ A város feladása általános felháborodást és riadalmat váltott ki a polgároknál. Egy szemtanúi visszaemlékezés szerint: „Borzasztó rémület és ijedelem szállta meg az enyedi polgárságot e kedvtelen hírre”. A menekülő polgárok közül sokan a Mátyás-huszárok kíséretében érkeztek Kolozsvárra.¹⁰⁰ A polgárok közül többen br. Kemény István főispánt hibáztatták, mintegy 40-50 nemzetőr meg is tagadta a kivonulást.¹⁰¹ A visszavonuló csapatok és menekültek november 7-én érkeztek meg Tordára,¹⁰² egyesülve a Torda vármegyei nemzetőrséggel. A csoportosítás parancsnoka továbbra is Mikes Kelemen ezredes maradt, aki a város körül akart berendezkedni tartós védekezésre. Ennek szellemében sürgette Vay királyi biztost, hogy küldjön kettő hatfontos és egy háromfontos felszerelt ágyút tüzerekkel erősítésképpen.¹⁰³ A helyi nemzetőrség fegyvertelen tagjai számára Vay királyi biztos elrendelte, hogy a Mátyás-huszárok kezelésében lévő karabélyokat osszák ki.¹⁰⁴ A Mátyás-huszárok az aranyosszéki és tordai nemzetőrökkel közösen részt vettek az álladalmi javak kimenekítésében és azok Kolozsvárra történő szállításában.¹⁰⁵

Nagyenyed és Torda feladása után az odavezényelt Mátyás-huszárok eredeti állomáshelyükre, Kolozsvárra vonultak vissza, ahol téli ruházatot kaptak.¹⁰⁶ Tekintettel arra, hogy a kolozsvári magyar csapatoknak csak abban az esetben volt esélyük a sikerre, ha a több oszlopban támadó császári csapatokra külön-

⁸⁵ Ezeket a huszárokat eredetileg Feketetóra, a Nagyvárád felől érkező három fontos ágyúüteg fedezetére rendelték ki. Pótlásukra kolozsvári nemzetőröket vezényeltek. (MOL, H 113, 1837.)

⁸⁶ A tordai és egerbegyi tábor 8 század nemzetőrből (2170 fő) állt, amely 1060 puskával és 1150 lándzsával volt felfegyverezve. E mellett Tordának volt egy 60-80 fős lovas csapata is. (MOL, H 113, 1813.)

⁸⁷ MOL, H 113, 1837, *Rendelet Cserey Ignác alezredeshez*, Kolozsvár, 1848. október 31.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo., 2036, *Mikes Kelemen levele*, Nagyenyed, 1848. november 4.

⁹⁰ BONA Gábor 2000, 743.

⁹¹ MOL, H 113, 1918, *Mikes kinevezése*: ONHT. 6936/Nő. 1848. október 29.

⁹² ONHT, 6936/Nő.

⁹³ Életrajza: BONA Gábor 2008, I, 468.

⁹⁴ MOL, H 113, 1996, *Zeyk József kormánybiztos levele*, Nagyenyed, 1848. november 6. Mellette Mikes támogató nyilatkozata.

⁹⁵ Itt Gedeon József császári tábornok csapatai rövid harc után november 2-án szétverték a székely tábor. Gedeon tábornok dandárja a következő alakulatokból állt: 120 nagyszzebeni nemzetőr, 4 század Uracca-gránátos, 4 század gyalogos, 2 század sivalzsér és 12 ágyú, valamint román népfelkelők. (HEYDTE, August 1863, 143.)

⁹⁶ IMREH Sándor 2003, 58; *TL*, 1892/12; MOL, H 113, 1893. és 1898. Az ágyúk kíséretére a Mátyás-huszárok mellett tordai nemzetőröket is kirendeltek. A két háromfontos ágyút Zeyk József kormánybiztos kevésnek találta, még kettőt igényelt Vay királyi biztostól. (MOL, H 113, 1998.)

⁹⁷ November 8-án Tövis felől újabb császári és román csapatok közeledtek Nagyenyed felé.

⁹⁸ Félő volt, hogy a Gyulafehérvár felől közeledő oszlop, illetve Gedeon tábornok győztes csapatai Marosvásárhely irányából bekerítik és megsemmisítik az enyedi erőket.

⁹⁹ MOL, H 113, 1994, *Vay levele Mikes Kelemen ezredeshez*, Kolozsvár, 1848. november 7. A tordai összpontosítást Vay a székely tábor vereségével indokolta.

¹⁰⁰ IMREH Sándor 2003, 58.

¹⁰¹ SZILÁGYI Farkas 1898, 192–194. A Nagyenyeden maradt nemzetőrök lefegyverzését elrendelték. (MOL, H 113, 1993.)

¹⁰² MOL, H 113, 2040, *Mikes Kelemen levele*, Torda, 1848. november 9.

¹⁰³ Uo., 2061.

¹⁰⁴ Uo., 2062, *Rendelet Mikes Kelemen ezredeshez*, Kolozsvár, 1848. november 10.

¹⁰⁵ MOL, F 247, 149/Sz.K.B., *Berde Mózes levele Ugron István tordai kormánybiztosnak*, Nagyszzeben, 1849. április 26.

¹⁰⁶ DGMgy, *Dercsényi László visszaemlékezése*, 6. iv.

külön mérnek csapást, először Urban dandárjára ellen kívántak fellépni, mivel ez volt a legközelebb lévő ellenséges csoportosítás. A támadás tervét az 1848. november 6-án, a Kolozsváron tartott haditanácson határozták el. Ezen jelen volt Baldaccin kívül gr. Mikes Kelemen ezredes, Czetz János őrnagy az észak-erdélyi csapatok vezérkari főnöke és a hatfontos ágyúüteg tüzeinek kiképzője¹⁰⁷, Tolnay Gábor nemzetőr őrnagy¹⁰⁸, gr. Bethlen Gergely és Makray László.¹⁰⁹ A magyar csapatok november 9-én indultak el Szamosújvár felé, Baldacci tábornok vezetésével.¹¹⁰ A kis sereg a 11. honvédszászlóalj öt századából, egy osztály Mátyás-huszárból, a kolozsvári nemzetőrségből, 250 aranyosszéki nemzetőrből¹¹¹, fél század aranyosszéki székely huszárból¹¹² és egy hatfontos ütegből állt. Ehhez csatlakoztak Szamosújvárnál a kolozsi¹¹³, bonchidai, szováti és széki¹¹⁴ nemzetőrségek. A különítményt Válaszútnál Baldacci a következőképpen osztotta fel: bal szárnyon Makray kapitány vezetésével fél század Mátyás-husár és kevés gyalogság, közepén Baldacci vezetésével másfél század husár és a nemzetőrség a hat ágyúval, jobb szárnyon a 11. honvédszászlóalj. Először Baldacci három vak töltést lövetett az ellenséges csapatokra, erre azonban válasz nem érkezett. Ezek után a lövegeket lemozdonyozták, és ettől kezdve lényegében tértelenségre voltak kárthatva.¹¹⁵ Makray kapitány hiába kérte a tábornokot, hogy legalább három ágyút indítson előre a Mátyás-husárok fedezete alatt, Baldacci nem engedett. Így a tüzéségi fedezet nélkül rohamozó nemzetőrökre és honvédekre Urban heves ágyútüzet zúdított, mire azok szétfutottak.¹¹⁶ Ezután Baldacci a menekülők után indult Kolozsvárra, a vezérletet pedig Mikesnek adta át.¹¹⁷

¹⁰⁷ Az erdélyi csapatok első tüzésége, a háromfontos üteg, amely egy felszerelt és öt felszeretlen lövegből állt, október 25–26-án érkezett Kolozsvárra. November elején pedig Czetz János őrnagy vezetésével a hatfontos üteg. A városból jelentkező tüzeiket Czetz képezte ki, de az idő rövidege miatt nem magas határfokkal. (CZETZ János 1868, 9.); MOL, H 113, 1777, *Az Országos Honvédelmi Bizottmány levele*, Pest, 1848. október 22. (A Nagyváradról Kolozsvárra szállítandó ágyúkat és löpört biztosítani.)

¹⁰⁸ Tolnay Gábor őrnagy a maroszéki mozgó nemzetőr zászlóalj parancsnoka volt, amely a székely tábor bukása után Kolozsvárra szorult vissza. (*TL*, 1895/1.) Életrajza: Bona Gábor, 2000, 682.

¹⁰⁹ BAUER Lajos 1870, 42.

¹¹⁰ MOL, H 113, 2130, *Baldacci jelentése*, Kolozsvár, 1848. november 12.

¹¹¹ Az aranyosszéki nemzetőrség egy része a szék elfoglalása után vonult Kolozsvárra. (SÜLI Attila 2004, 619.)

¹¹² A 11. székely huszárezred 2. őrnagyosi osztály 1. századának egy része. (Eredeti székhelyük Bágyon).

¹¹³ A kolozsi nemzetőrség 300 fős volt, rendkívül rosszul felfegyverezve. (SÜLI Attila 2004, 608–609.)

¹¹⁴ A széki nemzetőrség 400–500 fő volt. (SÜLI Attila 2004, 609.)

¹¹⁵ Természetesen az is problémát jelentett, hogy az újdonsült tüzeik az ágyúkat nem tudták kezelni. (SZIGETHY Miklós 1868, 17–19.)

A vereség után Urban könnyűlovas járőrei cirkálásai már a város határát is megközelítették.¹¹⁸

November 15-én Urban csapataival Apahidára érkezett.¹¹⁹ Ellene Baldacci 5 század honvédet, a Mátyás-husárok osztályát, fél század aranyosszéki székely huszárt, és a kolozsvári nemzetőrség egy részét, valamint a hatfontos ágyúüteget vezényelte ki.¹²⁰ A Szamosfalvái kivonuló csapatok ellen Urban tüzésége és gyalogsága erős tüzelést intézett, melynek hatására a magyar csapatok visszavonultak egy mezőre, ahol Baldacci a husároknak pihenést és abra-
kolást rendelt el, mintha nem is egy ütközet kellős közepén lennének.¹²¹ Makray kapitány azonban lóra vezényelte a husárokat, ami azért is indokolt volt, mert Urban ugyan visszavonulást színlent, azonban más egységei oldalba támadták a táborozó magyar egységeket. Azonban az előrenyomuló császári csapatokra a szamosfalvi kertekben meghúzódó honvédek sortüzet adtak, mire a román határőrök fegyvereiket és borjúikat eldobálva fejvesztetten menekültek. A gyalogsági tüzelés hatására a falu házai kigyulladtak, és a lángok jól megvilágították a csatateret, amelyen a rohamozó sivalzsérek jól kivehetőek lettek. Ellenük Makray azonnal rohamot vezényelt. Noha az ellenség visszavonult, a városból visszatérő Baldacci közölte a csapatokkal, hogy a város vezetőivel elhatározták Kolozsvár feladását, és a magyar alakulatok Bánffyhunyadi történő retirálását.¹²² A Kolozsvárra történő visszavonulás nagy rendtelenségben történt. A lövegeket a honvédek és a Mátyás-husárok fedezték, azonban az éjszakai tüzelés sok kiképzetlen husárlovat megvadított, ezek sok lovaszt a mocsárba vittek, és gazdáik csak sok vesződés után tudták újból

¹¹⁶ IMREH Sándor 2003, 59–68; DERCSÉNYI Kálmán é. n., 28; KOVÁCS Endre 1979, 23; KÁDÁR József 1890, 112–119. Dercsényi László szerint Urban ágyú egy székely husár lovat elölték, mire a kolozsvári nemzetőrök gyáván szétfutottak. A menekülőket hiába próbálta 6 huszárral feltartoztatni. (DGMgy, *Dercsényi László visszaemlékezései*, 6. ív.)

¹¹⁷ BAUER Lajos 1870, 18.

¹¹⁸ MOL, H 113, 2142.

¹¹⁹ IMREH Sándor 2003, 62.

¹²⁰ A városban így a bihari és a hajdú-kerületi nemzetőrök, valamint a Károly Ferdinánd zászlóalj maradt helyőrségként. (BAUER Lajos 1870, 55.) A zabolcsi nemzetőröket kivezényelték az ágyúk fedezetére, többségük azonban a csata közben szétfutott. (ONHT, 9517/Nö., *Eötvös György őrnagy jelentése*, Nyíregyháza, 1848. december 9.) A bihari nemzetőrök egysége mintegy 500 fős volt. (MOL, H 113, 1893.) A hajdú-kerületi nemzetőr egység 630 gyalogból és 30 lovasból állt, a gyalogság modern csappantyús fegyverekkel volt ellátva, amelyekhez azonban nem volt töltény. (MOL, H 113, 2018. és 2121.)

¹²¹ A nemzetőrök többsége már ekkor elfutott. (BAUER Lajos 1870, 18.)

¹²² IMREH Sándor 2003, 62–65; DGMgy, *Dercsényi László visszaemlékezései*, 7. ív; KOVÁCS Samu 1887, 133.

befogni őket. Látva a zűrzavart, az ellenség megtámadta az ágyúkat, de a honvédek sortüze ismételen elűzte őket.¹²³

Kolozsváron a város feladása miatt elkeveredett polgárok Vay királyi biztost és Baldaccit fogságra vetették. Az eljárás mind a honvédek, mind pedig a Mátyás-huszárok körében ellenérzést szült,¹²⁴ így Mikes Kelemen vezetésével kiszabadították a fogva tartottakat. Ezt követően a magyar csapatok Bánffy-hunyadra, majd Csucsára vonultak vissza.¹²⁵

Ezzel az alakulat történetének első jelentős szakasza ért véget. Mikes Kelemen és Bethlen Gergely három hónap alatt egy olyan csapatot hoztak létre, amely mind a román felkelők, mind a császári csapatok ellen bátran harcolva állta meg a helyét. Bár Erdély november közepére elveszítettnek tűnt a magyar kormányzat számára, a Mátyás-huszárok rátermettségében és fegyelmében ettől kezdve nem kételkedhetett senki.

Az erdélyi hadtest dandárvezéréként

Kolozsvár feladása után a Mátyás-huszárok Krasznára vonultak, ahol a parancsnok Tóth Ágoston őrnagy volt. Bár Tóth azonnal át akarta adni a vezérést Mikesnek, az utóbbi ezt azzal hárította el, hogy csak a huszáraival akar foglalkozni.¹²⁶ Noha Mikes Kelemen ezredes a Partiumba szorult magyar erők rangidős tisztje volt, Baldacci vezérőrnagy Pestre távoztával az Országos Honvédelmi Bizottmány nem őt, hanem Czetz János őrnagyot bízta meg az ideiglenes parancsnoki teendőik ellátásával.¹²⁷ Ebben az időszakban Mikes egyéb beosztást az ezrede parancsnokságán kívül nem látott el.¹²⁸ Tóth Ágoston naplója szerint Czetz kinevezése megütközést váltott ki a tisztikarból, de miután a rangidősnek számító Mikes alávetette magát az intézkedésnek, a többi főtiszt is hajlandó volt engedelmessé válni.¹²⁹

Időközben a már létező két Mátyás-husár század mellé egy harmadiknak a szervezését kezdték meg a Partiumban.¹³⁰ Ezzel összhangban kezdték el a remonda lovak begyűjtését a vidéken. Az utóbbira Mikes egy bizottmányt szervezett, amelynek az elnöke Bethlen Gergely őrnagy volt.¹³¹

¹²³ DERCSENYI Kálmán é. n., 29.

¹²⁴ A polgárok a Mátyás-huszárokat és a honvédeket okolták a kialakult helyzetért. (DGMgy, *Dercsenyi László visszaemlékezései*, 7–8. ív.)

¹²⁵ SZIGETHY Miklós 1868, 25. Czetz János honvéd tábornok visszaemlékezése szerint a visszavonuló csapatokat a széteséstől Mikes Kelemen erélyessége mentette meg. (CZETZ János 1868, 17.)

¹²⁶ IRMÉDI-MOLNÁR László 1938, 81.

¹²⁷ KLÖM, XIII, 330. sz., *Czetz kinevezése*, Budapest, 1848. november 23.

¹²⁸ Ráadásul az alakulat jelentős része (400 fő) Háromszékre szo-

1848. december 1-jétől az erdélyi haderő parancsnokává József Bem vezérőrnagyot nevezte ki az Országos Honvédelmi Bizottmány.¹³² Bem újjászervezte az erdélyi haderőt, Mikes azonban magasabb parancsnoki beosztást továbbra sem kapott, bár a harcoknak aktív résztvevője volt.

December közepén megindult a magyar ellentámadás. A magyar csapatok december 25-én visszafoglalták Kolozsvárt.¹³³ 1848. december 26-án Urban utóvédjét, amely két század román határőrből állt (Petrichevich Antal százados vezetése alatt) és egy szakasz Savoya-dragonyosból (Nevte főhadnagy vezetése alatt), Papfálvánál Mikes meglepte, és fegyverletételre kényszerítette. Az eseményről Teleki Sándor így emlékezett: „Két részeg svalizsér, aki nem tudta, hogy Kolozsvár magyar kézen van, belovagolt a városba, de a Mátyás-huszárok elfogták őket. Tőlük tudták meg, hogy Urban utóvédje, egy zászlóalj román határőr, fél század Max-svalizsér útban van Papfálvárról Kolozsvár felé. Bem Mikeset küldte ellenük a háromszéki határőr zászlóaljjal, egy osztály Mátyás-huszárral és egy ágyúval. Mikes foglyokkal tért vissza”.¹³⁴

1848. december 31-én Bem Beszterce ellen indul, seregét három részre osztotta: a jobb szárnyat Mikes vezette, és Lekencze felé operált. Január 1-jén a magyar csapatok elfoglalták és felégették Naszódot, január 2-án Bem Beszterce előtt termett. Urban rövid harc után feladta a várost, a Borgói-szoros felé vonult vissza. Január 4-én Tihucánál várta be Bem, ám a rossz időre való tekintettel úgy döntött, hogy elhagyja az állását, és Bukovinába menekült.¹³⁵ Tihucánál Bem Mikeset „édes barátomnak” szólította, amit nagyon ritkán, csak ünnepélyes alkalmakkor használt.¹³⁶

Bem az elfoglalt Beszterce-vidékre és Naszódra 60 ezer Ft sarcot vetett ki, illetve egy bizottmányt állított fel, amelynek feladata a vidék ideiglenes kormányzati elveinek kidolgozása volt. Ennek elnöke Mikes volt. Bem rövidesen benyomult a Székelyföldre, és elfoglalta Marosvásárhelyet. A sereg elővédjével január 16-án indult el Mikes Marosvásárhelyről, ehhez Abosfálvánál csatlakozott Kiss Sándor alezredes a székely huszárokkal.¹³⁷

Január 17-én az ellenség megtámadta Szőkefalvát, mire Mikes Gálfalváig vonult vissza, és csatarendbe

rult a székely tábor veresége után.

¹²⁹ IRMÉDI-MOLNÁR László 1938, 81–82.

¹³⁰ KEDVES Gyula 1992, 60.

¹³¹ MOL, H 113, 2389, *Mikes ezredes levele Bethlennek*, Szilágy-szölymő, 1848. december 9.; *Gr. Bethlen Gergely levele Vaynak*, Szilágy-szölymő, 1848. december 13.

¹³² KLÖM, XIII, 387. sz., Budapest, 1848. december 1.

¹³³ KOVÁCS Endre 1979, 64–75.

¹³⁴ TELEKI Sándor 1958, 115.

¹³⁵ HERMANN Róbert 2001, 179.

¹³⁶ TELEKI Sándor 1958, 158.

¹³⁷ KOVÁCS Endre 1979, 81–85.

állította az alakulatait. Ezután ellentámadásával az osztrákokat Borzásig nyomta vissza.¹³⁸ Erről a szemtanú Bauer Lajos honvéd őrnagy így emlékezett: „Gróf Mikes a legnagyobb hősiességgel és vezéri ügyességgel elfoglalt egy dombtetőt, honnan nemcsak több ellenséges rohamot visszavert, hanem ágyúival sok veszteséget okozva, azt meg is ingatta, s ezen percben érkezett meg Bem tábornok a csataterre oly hévvel, hogy állásainkat hátrahagyva saját ágyúink által tüzelgettünk, mire őt figyelmeztetve megállottunk, előre parancsolván megnémult ágyúinkat”.¹³⁹

A győztes ütközet után január 21-én Bem Nagyszűr felől indult meg Nagyszeben ellen. A császári hadvezetésben komoly zavar mutatkozott. A Székelyföldről is aggasztó hírek érkeztek, az ellenállás kezdett újraéledni. Ezért Puchner – a szász városok kérésére – katonai segítséget kért a Havasalföldet megszálló cári erők parancsnokától, Alekszandr Lüders tábornoktól. A segítség rövidesen megérkezett, így Puchner erőfölénybe került. Bem – az időközben csatlakozásra felszólított Czetz alezredes alakulataival együtt 7000 katonával rendelkezett, míg Puchner csapatainak létszáma 8200 fő volt. Emellett az utóbbi több ezer román és szász népfelkelő támogatta, Nagyszeben falain pedig 18 és 24 fontos nehézlövegek várták Bem csapatait.¹⁴⁰

Bem tehát január 21-én reggeli órákban érkezett meg a város elé. Személyesen indult felderítésre. A szemtanú Bauer Lajos szerint: „Seregünk élén Kiss Sándor alezredes vezényelt 12 székely huszárt, utána mintegy 80–100 lépésre Bem maga, vezérkarával, baloldala mellett gróf Mikes Kelemen ezredes”. Ekkor így rendelkezett: „Lovagoljon vissza ezredes úr – szóljt gróf Mikeshez fordulva – szedje össze az egész lovasságot, és vágtsasson be a városba, hogy lásuk, mi történik ott?” Néhány pillanat múlva történt a katasztrófa: „Kiss alezredes a 12 székely huszárral mellettünk visszavágtatott, Bem pedig lépésben lovagolt hátra, mintegy 150 lépésre, ahol gróf Mikes Kelemen holtteste hevert egy hídon, melynek láttán Bem a fejéhez kapott mondván: „oh mon Dieu!”¹⁴¹ A parancsnok halálát, „kit vitézei bálványoztak”,¹⁴² a Mátyás-huszárok a legnagyobb fájdalommal és együttérzéssel fogadták. Szalai Elek visszaemlékezése szerint: „Ekkor jön a hír, hogy gróf Mikes Kelemen az első ágyúgolyó által elesett, s a második a generális adjutánsát¹⁴³ érte. Bethlen Gergelynek kicsordult a könny szeméből lelki barátja, Mikes elestén, de

mindnyájunknak fáj a derék becsületes gróf eleste”.¹⁴⁴ Az ütközet a magyar csapatok vereségével végződött, így Bem kénytelen volt visszavonulni Nagyszűrre.¹⁴⁵

A temetés és a sírbolt későbbi sorsa

A nagyszebeni vereség után visszavonuló Bemet fájdalmasan érte alvezérének elvesztése, amelyről jelentést tett az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, illetve részvétét fejezte ki az elhunyt özvegyének.

A francia nyelvű levelet és annak fordítását a *Közlöny* nyomban közölte:

„Vízakna, Szeben alatt 29. jan.

Tisztelt Grófné! A közcsapás, mely nagyságod nagyon becsült férjének, gr. Mikes Kelemen Mátyás-husár ezredesnek, Szeben falai alatt, a becsület vérmezején egy ágyúgolyó által okozott halálával mindnyájunkat ért, kötelességemmé teszi a részvétnék néhány szavait intézni nagyságodhoz.

Magasztos öneláldozás a haza szent ügye iránt, a leglovagiasabb bátorság, kiváló szerénység s magán életének ép oly szende mint kellemes vonásai azon tulajdonok, melyek nagyságod férjét megkülönböztették, s őt mindennek, ki csak meg is közelítette, kedvessé tették. Elég volt őt ismerni, hogy becsületesék és szerettessék.

Ily előnyök mellett bírta ő legnagyobb becsületesemet, legőszintébb barátságomat. Gyönyörrel néztem elibe azon kitűnő szolgálatoknak, melyeket tőle a haza méltán várhatott. Benne szemléltem azon férfiút, kire Erdély ügyeinek vezérletét bízam volna, ha kötelességem másfelé szólít volt, s épen azon ponton voltam, hogy tábornokká leendő kineveztetését kérjem.

De fájdalom! Reményeinket egy ágyúgolyó örökre megsemmisítette s gyászba borította kebleinket. Engedje nagyságod, hogy bánatát megosztva, szívem fájdalmát egy kissé enyhíthessem.

Nagyságodnak még maradt vigasztalása, a dicső név, melyet férjétől öröklött, s melyhez mind az csatolva van, mi egy férfiú emlékét e földön tiszteltté teszi; de nekünk, barátainak, csodálónak semmi, de semmi vigaszt nem hagyott a sors.

Fogadja nagyságod a részvét ezen pár őszinte szavai mellett legmélyebb tiszteletemnek kijelentését.

Bem tábornok

erdélyi hadseregek fővezére.”¹⁴⁶

Emellett az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. február 26-án intézkedett az özvegy számára

¹³⁸ Uo., 93–97.

¹³⁹ BAUER Lajos 1870, 99.

¹⁴⁰ HERMANN Róbert 2001, 211.

¹⁴¹ BAUER Lajos 1870, 107–108; Az esemény leírása: JAKAB Elek 1880, 461; DERCSENYI Kálmán é. n., 59; IMREH Sándor 2003, 87; PAP Domokos 1904, 386.

¹⁴² BAUER Lajos 1870, 115.

¹⁴³ Térey Károly főhadnagyot.

¹⁴⁴ SZALAI Elek 1893, 162.

¹⁴⁵ HERMANN Róbert 2001, 213.

¹⁴⁶ KLÖM, XIV, 260. sz., *A Honvédelmi Bizottmány közleménye Mikes Kelemen ezredes és Térey Károly főhadnagy hősi haláláról*, Debrecen, 1849. február 16.; *Közlöny*, 1849, 30. sz., 1849. február 16. A levél eredetijét közli: TL 1892, 2. sz., 23.

nyugdij folyósításáról.¹⁴⁷ Ennek mértékét 500 forint/hóban állapították meg, 1849. január 21-től számítva.¹⁴⁸ Ezt az összeget a kormány április 4-én 1000 forintra emelte.¹⁴⁹ Emellett az özvegy grófnő a háromszéki birtokainak jövedelmét, mintegy 2600 forintot átadta Németh László kormánybiztosnak, aki ennek kiutalását kérte az érintettnek a kolozsvári álladalmi pénztárból.¹⁵⁰

A temetésről csak Brassó magyar elfoglalása után tudtak gondoskodni a magyar hatóságok. (1849. március 19.) Kiss Sándor ezredes, hadosztályparancsnok intézkedett a hősi halott tetemének felravatalozásáról, a halotti tor megtartásáról, illetve a holttest Zabolára szállításáról. A szállításhoz Zabola község biztosított fogatot.¹⁵¹ Az átszállításra 1849. április 21-én került sor.¹⁵² Egyidejűleg Kiss ezredes 3000 Ft segély kiutalását kérte a Kolozsváron élő özvegy számára Szent-Iványi Károly teljhatalmú biztostól, aki a kérést teljesítette.¹⁵³ A család anyagi helyzete feltehetőleg nehéz volt, mivel az 1848. évi polgárháborúban a debreki és maroscsesztvei birtokaikat a román felkelők feldúlták.¹⁵⁴

Zabolán az elhunyt testvére, gr. Mikes Benedek egy sírboltot épített a hős ezredes részére valamikor 1849. és 1869. között. A koporsón lévő aranyozott érclapra az alábbi felirat volt kiírva: „A 15-ik Mátyás Huszár Ezred alakítója és ezredese, Gróf Mikes Kelemen, Született 1820-ban, Elestett a Szabadság és Nemzetiségért harcolva Szeben ostrománál. Január 21-én 1849”.

Orbán Balázs ezt fűzi hozzá: „Üdvözült nagy lélek, béke és a haza áldása lebegjen hantjaidon! Én, ki téged mint szeretett rokont és hazafit gyászolok, nem tehetek emlékednek más tisztességet, mint azt, hogy síremlékednek rajzát ide csatolom; nem hozhatok más áldozatot, mint hogy sírodra hullatom a szív fájdalmának felfakadt könnyeit, ígérve, hogy nyomdokaidba lépve, igyekszem példádat követni s hazáért élni-halni”.¹⁵⁵

A kriptáról ismereteim szerint – az Orbán Balázs könyvében szereplő rajzon kívül – egy fotó maradt fenn, illetve Kónya Ádám, a Székely Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója az 1955-ben lerajzolta.¹⁵⁶

Hasonló stílusban épült síremlékek találhatóak még Uzonban és Szörcsén is, amely arra utal, hogy az ilyen típusú kripták a háromszéki nemesség körében elterjedtek voltak.¹⁵⁷

A kriptánál 1888. január 21-én megemlékezést tartottak, erről a helyi sajtóban az alábbi tudósítás jelent meg: „1888. január 21., Zabola. Megható emlékünnepe folyt le f. hó 21-én Zabolán. A Rikánbelőli Honvédegylet ünnepelte meg gróf Mikes Kelemennek, a Nagyszebennél elesett Mátyás-huszár ezredesnek emlékét. A római katolikus templomban istentisztelet volt, melyen Csibi Tamás és Zamora Dániel plébánosok végezték a gyászszertartást. Majd Zomora Dániel tartott hatásos, hazafias szellemű beszédet, mely után a kézdívásárhelyi tanítók dalárdája énekelt összevágó szép dalokat. Innen gr. Mikes-család sírboltjához vonult az ünneplő közönség, hol Kovács István református lelkész tartott megható emlékbeszédet. Gyárfás Lajos a Rikánbelőli Honvédegylet nevében megkoszorúzta a sírboltot, s a közönség a Szózat eléneklése után ünnepélyes hangulatban oszlott szét”.¹⁵⁸

Sajnos az idők viharában az eltemetett hős nem lelt végső nyugalmat a síremlékben. 1944-ben feldúlták, majd az 1950-es években a helyi tanácselnök a kripta köveit széthordatta építkezésekhez. A romániai rendszerváltás után a család visszakapta a kastélyt, amelynek kertjében ma három kopjafa őrzi Rákóczi Ferenc hűségesei bujdosótársának, zágoni Mikes Kelemennek, Erdély Széchenyijének, gr. Mikó Imrének és az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hőseinek, gr. Mikes Kelemen ezredesnek az emlékét.¹⁵⁹

Összegzés

Ha Mikes Kelemen jellemvonásait meg akarjuk rajzolni, akkor mindenképpen azt kell kiemelni, hogy a tizenkét éves kora óta katonai nevelésben részesített ezredes haláláig katona maradt. 1848-ban önként lát neki barátjával, Bethlen Gergellyel a szabad lovas csapat szervezésének, napi politizálással nem foglalkozott, minden energiáját alakulatának

¹⁴⁷ KLÖM, XIV, 310/e. sz., Debrecen, 1849. február 26.

¹⁴⁸ MTAK, Kt, *Csány László levéltára*, 592, *A pénzügyminisztérium Csányynak*, Debrecen, 1849. március 8.

¹⁴⁹ Uo., 1419, *Duschek Ferenc államtitkár levele*, Debrecen, 1849. április 4; uo., 1377, *A hadügyminisztérium levele az ügyben*, Debrecen, 1849. április 1. Az összeget a kolozsvári sóhivatalnál utalványozták.

¹⁵⁰ Uo., 1735, *Németh László levele*, Sepsiszentgyörgy, 1849. április 21.; MOL, H 103, 20. k., *Csány László pénztári naplója*, 04.27/673. Az összeg utalványozása.

¹⁵¹ SÁL, Fond 384, 170, 1849. április 17., 1. pont. A forrást Pozsony Ferenc bocsájította a rendelkezésemre. Segítségét itt sze-

retném megköszönni.

¹⁵² *Brassói Lapok*, 3. sz., 1849. április 23.

¹⁵³ MTAK, Kt, *Csány László levéltára*, 3194, *Kiss ezredes levele*, Brassó, 1849. május 11.

¹⁵⁴ Debrekre: Kádár József 1890, 97; Maroscsesztvére: SZILÁGYI Farkas 1898, 121.

¹⁵⁵ ORBÁN Balázs 1869, 140. A kripta rajza, Uo., 146.

¹⁵⁶ KÓNYA Ádám 2010, 30.

¹⁵⁷ Pozsony Ferenc szíves közlése.

¹⁵⁸ *Székely Nemzet*, 1888, 15. sz., 1888. január 28. (Demeter Lajos szíves közlése)

¹⁵⁹ Pozsony Ferenc szíves közlése.

létrehozásába fektette. Tudott szervezni, tudott határozott lenni, de engedelmessé válni is, ha a regula ezt diktálta. Határozottan megvédte parancsnoki jogait Berzenczey Lászlóval és Pócsa János őrnaggyal szemben, de alávetette magát az Országos Honvédelmi Bizottmány döntésének is, amelynek értelmében Czetz János őrnagyot nevezték ki ideiglenes parancs-

noknak a rangidősség elvének mellőzésével. 1848 decemberében tudott háttérbe vonulni, de a hónap végén és január elején kitűnően végrehajtotta a Bem által rábízott nehéz feladatokat. Ez lehetett az oka, hogy a parancsnok és alvezére között szoros kapcsolat alakult ki, amelynek eredményeképpen a lengyel tábornok tábornoki rangra akarta őt emelni.¹⁶⁰

Süli Attila – *Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, Kapisztrán tér 2–4., H-1014; suli.attila73@gmail.com*

Levéltári források

Dobák Géza magángyűjteménye, Budapest (DGMgy)

– *Dercsényi László visszaemlékezése*

Kriegsarchiv, Wien (KAW)

– *Qualifications-Listen*

– *Grundbuchblätter*

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

– F 37: *Gubernium Transylvanicum. Elnökségi iratok*

– F 247: *Berde Mózes kormánybiztosi iratai*

– H 75: *Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok*

– H 92: *Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok*

– H 103: *Csány László kormánybiztos iratai*

– H 113: *Vay Miklós kormánybiztosi iratai*

– R 147: *K. Papp Miklós gyűjtemény*

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest (MTAK Kt)

– *Csány László levéltára*, Másolatok. Az aradi Csányi-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január-június közötti iratairól készült másolatok

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

– Fond 384: *Zabola község iratai. Falujegyzőkönyvek (1846–1854)*

Irodalom

Brassói Lapok = *Brassói Lapok* (szerk. Veszely Károly), Brassó, 1849.

Ellenőr = *Ellenőr* (szerk. Kövári László, Dózsa Dániel), Kolozsvár, 1848.

Kolozsvári Híradó = *Erdélyi Híradó*, majd *Kolozsvári Híradó*, Kolozsvár, 1848.

Közlöny = *Közlöny* (szerk. Gyurmán Adolf), Pest-Buda és Debrecen, 1848.

Magyar Polgár = *Magyar Polgár*, Kolozsvár.

Siebenbürger Bote = *Der Siebenbürger Bote* (1848-ban szerk. Benigni, Joseph, von Mildenberg, stb.), Nagyszeben, 1791–1862.

Székegy Nemzet = *Székegy Nemzet* (szerk. Málik József stb.), Sepsiszentgyörgy, 1883–1906.

TL = *1848–1849. Történelmi Lapok* (szerk. Kuszko István), Kolozsvár, 1892–1904.

*

BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző

1986 *A szabadságharc hadserege*, Budapest.

BAUER Lajos

1870 *Bauer őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből* (közét. Makray László), Pest.

BONA Gábor

1998–1999 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*, I–II. és III, Budapest.

2000 *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*, Budapest.

2008–2009 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, Budapest.

CZETZ János

1868 *Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben* (ford. Komáromi Iván), Pest.

CZETZ, Johann

1850 *Bem's Feldzug in Siebenbürgen*, Hamburg.

DERCSÉNYI Kálmán

é. n. *Bem tábornok erdélyi hadjárata, 1848–49*, Budapest.

¹⁶⁰ KLÖM, XIV, 260. sz.; CZETZ, Johann 1850, 374–375;

SZILÁGYI Sándor 1850, 154–155.

- DRAGOMIR, Silviu
1946 *Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-49*, III, Cluj.
- EGYED Ákos
1997 *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*, I–II, Csíkszereda.
1998 *Erdély 1848–1849*, I–II, Csíkszereda, 1998–1999.
2001 A kolozsvári nemzetőrség megszervezése és szerepe 1848-ban, in: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok* (szerk. Pál Judit és Fleisz János), Csíkszereda, 146–156.
- GELICH Rikárd
1882–1889 *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*, I–III, Pest.
- HERMANN Róbert
1997 *Mindig az elsők között. Pöltenberg Ernő a szabadságharc tábormoka* (*Historia militaris* 1.; sorozatszerk. Veszprémy László), Budapest.
2001 *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*, Budapest.
- HEYDTE, August
1868 *Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849* [Leipzig, 1863], 2. kiadás, I–III, Pest, 1868.
- IMREH Sándor
2003 *Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben* (sajtó alá rend. Pászti László), Budapest.
- IRMÉDI-MOLNÁR László
1938 *Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezéses, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése* (*Térképészeti Közlöny*, 8. külömfüzet), Budapest.
- JAKAB Elek
1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések*, Budapest.
- KÁDÁR József
1890 *Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49*, Dés.
- KEDVES Gyula
1992 *A szabadságharc huszárai*, Budapest.
- KÓNYA Ádám
2010 *Kónya Ádám – Emlékképek*, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- KOÓS Ferenc
1890 *Életem és emlékeim. 1828–1890*, I, Brassó.
- KOSSUTH Lajos
1952–1953 *Kossuth Lajos Összes Munkái*, XIII–XIV, *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*, I–II (sajtó alá rend: Barta István), Budapest.
- KOVÁCS Endre
1979 *Bem a magyar szabadságharcban*, Budapest.
- KOVÁCS Samu
1887 *Visszaemlékezések. 1830–1850*, Dés.
- KÖVÁRI László
1861 *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez* (szerk. Kövári László), Pest.
- MAENDL, Maximilian
1899 *Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Nr. 51.*, II, Klausenburg.
- MISKOLCZY Ambrus
1988 Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849), in: *Erdély története*, Budapest, III, 1346–1425.
- Moldovan, Peter
2007 Önkéntes lovasezred szervezése Erdélyben. „Kossuth-” vagy „Mátyás-huszárok” 1848. őszén, in: *„Hadi történet kútfeje minden hadtudományak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére* (szerk. Szabó János; közreműk. Hausner Gábor), Budapest, 175–190.
- NAGY Iván
1860 *Magyarország családai*, VII, Pest.
- ORBÁN Balázs
1868–1870 *Székelyszék leírása...*, I–IV, Pest.
1986 *Torda város és környéke*, I–II (2. kiad.; szerk. Katona Tamás), Budapest.
- PÁLMAJ József
1901 *Háromszék vármegye nemesi családjai*, Sepsiszentgyörgy.
- PAP Domokos
1904 Fekete Ferencz Kossuth-husár naplója (között. Pap Domokos), *Erdélyi Múzeum*, 1904/7, 381–396.
- POZSONY Ferenc
1999 Gróf zabolai Mikes Kelemen és az erdélyi Mátyás-huszárezred, *Acta Siculica* 1999/2, 69–71.
- SÜLI Attila
2004 A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén, *Fons*, 2004/1, 39–77.
- SVOBODA, Johann
1894–1897 *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung bis auf unsere Tage*, 1–3, Wien.
- SZALAI Elek
1993 Szalai Elek visszaemlékezései 1848–49-re (közli: Lenkefi Ferenc), *Hadtörténelmi Közlemények*, 1993/1, 145–173.

- SZIGETHY Miklós
1868 *Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez*, Kolozsvár.
- SZILÁGYI Farkas
1898 *Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben*, Nagyenyed.
- SZILÁGYI Sándor
1850 *A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből*, Pest.
- SZŐCS Sebestyén
1972 *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban (Értekezések a történeti tudományok köréből, 65)*.
- TELEKI Sándor
1958 *Teleki Sándor emlékezései* (vál., sajtó alá rend., elősz., jegyz. Görög Livia), Budapest.
- THÜRHEIM, Andreas
1860 *Geschichte des k. k. achten Uhlanen-Regimentes Erzherzog Ferdinand Maximilian*, Wien.
- URBÁN Aladár
1973 *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, Budapest.
1999 *Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, I–II (vál., jegyz., elősz. Urbán Aladár), Budapest.
- VARGA János – MISKOLCZY Ambrus
1988 Egy prefekt halála, *Levéltári Közlemények*, 1988/1, 11–172.

Un colonel căzut la datorie: contele Kelemen Mikes de Zăbala (1820-1849)

(Abstract)

Familia Mikes și-a dobândit averea și renumele pe timpul Principatului Transilvaniei. Contele Kelemen Mikes a aparținut de ramura zăbălană a familiei. A avut parte de o educație militară de la vârsta de 12 ani, a devenit colonel și a rămas militar până la moarte. În 1848 a organizat împreună cu prietenul său Gergely Bethlen o unitate voluntară de călăreți. Și-a concentrat toate eforturile pe această activitate, neimplicându-se în politică. Știa când trebuie să decidă singur și când să se supună ordinelor superioare: și-a apărut cu fermitate statutul de comandant militar față de comisarul László Berzenczey de exemplu, dar a acceptat decizia Comitetului de Apărare Națională când acesta l-a numit comandant provizoriu pe maiorul János Czetz, cu toate că îi era inferior la grad. La sfârșitul lunii decembrie 1848 și la începutul lui ianuarie 1849 a executat excelent sarcinile militare grele primite de la generalul Bem. Acesta din urmă, comandant al armatei transilvănene, l-a apreciat dorind să-l avanseze la gradul de general.

A war died colonel of the Hungarian Independence War: count Kelemen Mikes of Zabola (1820–1849)

(Abstract)

The Mikes family of Székely origin established its reputation and wealth during era the Principality of Transylvania. Count Kelemen Mikes comes from the branch of the family that lived in Zabola (Zăbala, Covasna County). He had received military education since he was 12 years old so he became a colonel and remained a soldier for the rest of his life. In 1848 he voluntarily organized an independent troop of cavalry with his friend Gergely Bethlen. He wasn't interested in daily politics; instead he put all his energy in organizing his cavalry. As regarding his character he could be both determined but also obedient. He firmly defended his commandship in front of majors László Berzenczey and János Pócsa, but he obeyed the decisions of the National Committee of Defense, when major János Czetz had been appointed interim commandant, although he wasn't senior in rank. He could step aside in December 1848, but at the end of the month and at the beginning of January he carried out with excellence the hard missions assigned to him by Bem. This is how a close relationship developed between the commandant and his lieutenant, due to which the Polish general wanted raise him to the rank of general.

1. ábra Gróf Mikes Kelemen arcképe
(kőnyomat, Hermann Róbert tulajdona)

2. ábra Gróf Mikes Kelemen kriptája Zabolán
(fénykép, Pozsony Ferenc tulajdona)